

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย

5.1 สรุปผลการวิจัย

ความเชื่อมั่นของผู้วิจัยที่นำกระบวนการวิจัยแบบ PAR มาเป็นเครื่องมือวิจัยในครั้งนี้ ในมิติของหลักภูมิสังคมกับโจทย์วิจัยของการใช้ประโยชน์และการจัดการป่าชุมชน ในท้องที่หมู่บ้านผาแมว ตำบลหัวเสือ อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ภายใต้ความสอดคล้องต่อแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 ที่ได้รื้อฟื้นเอาปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง พร้อมด้วยหลักการทรงงานขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ มาเป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศ โดยเน้นลักษณะทางสายกลางที่สอดคล้องกับสิ่งรอบตัวและสามารถปฏิบัติได้จริง ยึดหลักการเอา “คน” มาเป็นตัวตั้งและเป็นจุดศูนย์กลาง ให้ยึดหลัก “ผลประโยชน์ของประชาชน” และ “การมีส่วนร่วมตัดสินใจของประชาชน” สร้างชุมชนให้เข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ ดังคำที่เรียกว่า “ระเบิดจากข้างใน” ใช้หลัก “ภูมิสังคม” ที่มีความแตกต่างกันในแต่ละภูมิภาคและท้องถิ่น คือ มีกระบวนการศึกษาและวางแผนที่สอดคล้องกับ “ภูมิ” หรือลักษณะภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์ คือ สภาพแวดล้อมรอบตัวคน และต้องอยู่บนพื้นฐานเดิม “สังคม” หรือ ภูมิประเทศทางสังคมวิทยา ที่คำนึงถึงการดำเนินวิถีชีวิตของคนในสังคมหนึ่งๆซึ่งมีลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรม ค่านิยม ความเชื่อและศาสนา ประเพณี เศรษฐกิจและสภาพแวดล้อมในสังคมนั้นๆ โดยได้นำหลักภูมิสังคม แนวคิดและทฤษฎี ตามแนวพระราชดำริ แนวคิดด้านป่าชุมชน สิทธิหน้าหมู่บ้าน สิทธิชุมชน การมีส่วนร่วม ความรู้ทั่วไปด้านป่าไม้ รวมถึงลำดับขั้นความต้องการของมาสโลว์ ตลอดจนงานวิจัยอื่นที่เกี่ยวข้องมาอธิบายเชื่อมโยงผลการศึกษาวิจัย การนำเครื่องมือวิจัยดังกล่าวมาใช้ได้ให้ความสำคัญของการมีส่วนร่วมในการคิด แลกเปลี่ยน ตัดสินใจ ปฏิบัติการแก้ไขปัญหาและติดตามประเมินผล ในรูปแบบที่มีศิลปะการสร้างบรรยากาศ การกระตุ้นให้มีความอยาก อารมณ์ร่วมในการค้นหาข้อมูล การคืนข้อมูล การนำข้อมูลไปใช้ประโยชน์ในชุมชน ตลอดจนการสรุปและถอดบทเรียน การเชื่อมโยงข้อมูลให้เป็นระบบและสัมพันธ์ต่อกันทั้งหมดคือความเชื่อมโยงของระบบ วิธีคิด (system thinking) ของผู้วิจัยที่ได้มองแบบองค์รวม (holistic) รวมทั้งการเชื่อมั่นแห่งคุณค่าของความจริง ความงามและความดี ให้เกิดในการศึกษาครั้งนี้

ผลการศึกษาพบว่าชาวบ้านใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งทางตรงนี้ ประกอบ ด้วยใช้เป็นแหล่งอาหาร เช่น เห็ดป่า พืชอาหารป่า และผลไม้ป่า ยารักษาโรค ฟืน ถ่าน ที่อยู่อาศัย เครื่องเรือน เครื่องมือเครื่องใช้ทางการเกษตร สารกำจัดแมลง เลี้ยงสัตว์ และ

สร้างอาชีพขายของป่า ส่วนทางอ้อมนั้น ได้แก่ ใช้เป็นแหล่งสร้างความสมดุลทางธรรมชาติ ต้นน้ำลำธารและป้องกันภัยพิบัติจากธรรมชาติ รวมถึงเป็นแหล่งท่องเที่ยวของชุมชน ตลอดจนเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชนในมิติทางด้านสังคม วัฒนธรรมและจิตวิญญาณและมีรูปแบบการจัดการป่าที่ผ่านมามีเอกลักษณ์ จากการร่วมวิเคราะห์ข้อมูลของการใช้ประโยชน์จากป่าและการจัดการป่าของชุมชนข้างต้น ส่งผลให้ชาวบ้านร่วมกันหามาตรการ ปรับปรุง แก้ไข และการบังคับใช้กฎระเบียบต่อกันในและนอกชุมชนขึ้นใหม่ และร่วมสร้างแผนยุทธศาสตร์การจัดการป่าของชุมชนเพื่อสร้างเป็นเงื่อนไข ระบบการติดตาม ประเมินผลการดำเนินงานและเป็นความต้องการของชุมชนที่มีความสอดคล้องต่อคำว่า “ระเบิดจากข้างใน” ซึ่งมีกิจกรรมย่อย 14 กิจกรรมประกอบไปด้วย การสร้างแนวกันไฟป่า การดับไฟป่า/เตรียมอุปกรณ์ดับไฟ การสร้าง/ซ่อมฝายต้นน้ำลำธาร การลาดตระเวนป้องกันไฟป่าและลักลอบตัดไม้ทำลายป่า การเฝ้าระวังไฟป่าในงานบุญบั้งไฟประจำปี การจัดเก็บข้อมูลรายได้จากการเก็บหาของป่า การจัดสร้างจุดเฝ้าระวังไฟป่า การเขียนป้ายชื่อลำห้วย การปลูกป่าในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม/ต่อแหล่งต่อการถูกบุกรุก พร้อมทั้งการตั้งชื่อป่าให้ขลังเพื่อป้องกันการบุกรุก การเพาะชำกล้าไม้ การเลี้ยงผีขุนน้ำ ผีป่าคอนปู่ตา การบวชป่า การจัดเวทีสนทนา (ผู้จา) เรื่องป่าและการอบรมเยาวชนเพื่อเรียนรู้เรื่องป่า โดยมีโครงการนำร่อง คือ โครงการ “ฮิตฮอยควยหลัง พลังชุมชนคนผาแมว ร่วมสร้างแนววิถีป่า ด้วยฟิงพาและผูกพัน” ซึ่งเป็นโครงการแรกที่ชุมชนต้องการให้เกิดขึ้นที่เน้นในเรื่อง “คน” ซึ่งเป็นการสร้างแรงกระตุ้นต่อชุมชนให้เกิดพลังของชุมชนขึ้นให้มีความต่อเนื่อง การร่วมลงมือปฏิบัติตาม โครงการนำร่องของหมู่บ้านและได้สรุปบททวนการดำเนินงานวิจัยตั้งแต่เริ่มต้นจนจบกระบวนการ ปิดโครงการวิจัยและกระตุ้นให้ชุมชนขับเคลื่อนการดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นโดยชุมชนเอง ให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ชุมชนตั้งไว้ในแผนยุทธศาสตร์ของชุมชน ซึ่งกระบวนการเรียนรู้เหล่านี้คือการทบทวนอดีต ศึกษาปัจจุบันและการสร้างภาพฝันในอนาคตนั่นเอง ผลการศึกษาวิจัยมีความเชื่อมโยง สัมพันธ์กับแนวคิด ทฤษฎีขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ อันได้แก่ แนวคิดการพัฒนาตามหลักภูมิสังคม ซึ่งประกอบด้วย ลักษณะภูมิศาสตร์ คือ ทรัพยากรดิน น้ำ ป่าและลักษณะทางด้านสังคมศาสตร์ คือ ชาติพันธุ์ ประวัติศาสตร์ ตำนาน ประเพณี การตั้งถิ่นฐาน องค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเชื่อ ศาสนา วัฒนธรรมการกินอยู่ เหตุการณ์การต่อสู้ด้านการจัดการป่า ค่านิยม จิตใจ จิตสาธารณะ สภาพทางเศรษฐกิจ รวมถึงการปกครองหมู่บ้านและวิถีทางสังคมกับสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการสร้างเครือข่ายร่วมกับคนภายนอกชุมชนทั้งภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชนและเอกชน และสิ่งสำคัญยังมีความสัมพันธ์ต่อแนวคิดและทฤษฎีตามแนวพระราชดำริต่างๆ เช่น การสร้างแนวกันไฟเปียก หรือป่าเปียก หรือ การพัฒนาป่าไม้ด้วยน้ำชลประทานแบบง่ายๆ โดยการสร้างฝายชะลอความชุ่มชื้น การปลูกป่าทดแทนบริเวณป่าเสื่อมโทรม การปลูกป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง และการปลูกป่าโดย

ไม่ต้องปลูก เป็นต้น แนวคิดด้านป่าชุมชน สิทธิหน้าหมู่บ้าน สิทธิชุมชนและการมีส่วนร่วม ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับป่าไม้ รวมถึงลำดับขั้นความต้องการของมาสโลว์ จึงมีส่วนที่เหมือนและคล้ายกันที่มีความสัมพันธ์กันอย่างไม่สามารถแยกออกจากกันได้โดยสิ้นเชิง เมื่อย้อนกลับไปหาวัตถุประสงค์ที่ได้ไว้ในกรวิจัยในเรื่องของการใช้ประโยชน์ และการจัดการป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วมตามหลักภูมิสังคมของชุมชนที่ชุมชนแห่งนี้แล้ว คงมีความแตกต่างจากชุมชนอื่นๆ สามารถสะท้อนให้เชื่อมโยงไปยังแนวคิดและทฤษฎีดังที่กล่าวไว้แล้วในบทที่ 4 ประกอบกับการนำงานวิจัยแบบ PAR มาใช้จึงเป็นกระบวนการวิจัยที่สร้างสรรค์ปัญญาให้เกิดขึ้นในชุมชน เรื่องราวต่างๆที่เกิดขึ้นในกระบวนการวิจัยตั้งแต่เริ่มต้น ระหว่างทางและสิ้นสุดกระบวนการวิจัย ตามกรอบของระยะเวลางานวิจัยยังแสดงสื่อความหมายออกมาให้เห็นถึงความจริง ความงามและความดีที่ปรากฏอยู่ในหมู่บ้านแห่งนี้

การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนแห่งนี้ ชุมชนได้เห็นประโยชน์ในทางตรงมาก่อน นั่นคือในเรื่องปากท้องของชาวบ้าน ดังนั้น ในรูปแบบของประโยชน์ที่เป็นอาหารจากป่าที่มีอยู่อย่างมากมายนี้ เปรียบเสมือนเป็นธนาคารอาหาร/คลังอาหาร (food bank) โดยเป็นแหล่งสร้างรายได้ลดรายจ่ายของชุมชน ซึ่งชุมชนมีการจัดการป่าเพื่อให้เกิดผลผลิตจากป่าให้ตอบสนองความต้องการนี้เป็นกระบวนการสร้างความมั่นคงทางอาหาร (food security) ของชุมชน แล้วจึงขยายออกไปสู่ประโยชน์ทางอ้อมที่ชาวบ้านได้รับ สิ่งที่เป็นประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมนี้จึงอิทธิพลต่อการที่ชุมชนได้ร่วมกันลุกขึ้นมาจัดการป่าด้วยตนเอง โดยมีเงื่อนไขสำหรับการใช้วิถีชีวิตให้เกื้อกูลกับป่า ในความผูกพันระหว่างชุมชนกับระบบนิเวศแห่งนี้จึงมีความทันสมัยที่มีความเชื่อมโยงกับกระแสโลกที่กำลังหยิบยกและกล่าวถึงในเรื่องความอุดมสมบูรณ์ของสิ่งแวดล้อมและสุขภาพที่แข็งแรงของประชาชน (healthy environments – health people) ความเป็นอยู่อย่างเกื้อกูลเพื่อความยั่งยืนในอนาคต (philanthropy for sustainable future) การเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ (climate change) ระบบนิเวศและความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น (ecosystem and human well-being) การอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ (biodiversity conservation) จิตสำนึก จิตวิญญาณและการอนุรักษ์ (spirituality and conservation) ที่จะให้คนกับป่าอยู่ด้วยกันอย่างสมดุลและยั่งยืน

สำหรับกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน ทั้งจากภายนอกและภายในชุมชน ซึ่งไม่ว่าจะเป็นการจัดการป่าและการจัดสรรผลประโยชน์จากป่ากันอย่างไรก็ตามและอย่างไรเป็นธรรมชาติที่พบจากงานวิจัย หากคิดพิจารณาให้ละเอียดลงไปถึงจิตใจของคนในชุมชนแล้วเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงการใช้ระบบคุณธรรมและจริยธรรมในการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่าและให้คนในชุมชนทุกคนทุกฝ่าย สามารถจัดการหรือลดข้อขัดแย้งในการแข่งขันทรัพยากรในชุมชน รวมถึงการสร้างอำนาจการต่อรองในชุมชน ให้คนและป่าสามารถอยู่ด้วยกันโดยสันติในรูปแบบบูรณาการให้คน หรือ ชุมชนเป็นศูนย์กลาง เมื่อชุมชนได้เรียนรู้กับงานวิจัยท้องถิ่นที่เป็นกระบวนการมีส่วนร่วม

และเป็นระบบการเรียนรู้สร้างและพัฒนาคน ให้มีความรู้คือรู้เท่าทันจากเชิงกว้างจากโลกภายนอก และเชิงลึกจากภายในของชุมชน รู้ว่าดิน น้ำ ป่า นั้นมีความสัมพันธ์ เชื่อมโยงกันอย่างไรระบบและ ลึกซึ้ง ชาวบ้านรู้ว่าเมื่อมีดินดีป่าย่อมดีขึ้น สิ่งที่เกิดขึ้นในป่าย่อมมีความหลากหลายและความ มากมายจึงเกิดขึ้นตามมาอย่างเป็นระบบนิเวศที่สมดุลและสัมพันธ์ต่อกัน ตามหลักวิทยาศาสตร์ที่ อธิบายถึงเหตุและผลของความสัมพันธ์ของผู้ผลิต ผู้บริโภคและผู้ย่อยสลาย การได้รับประโยชน์ทั้ง ทางตรงมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็น เห็ดป่า พืชผักป่า ผลไม้ป่า ฯลฯ รวมถึงประโยชน์ทางอ้อมที่มีน้ำจากป่า ให้ชุมชนได้ใช้บริโภคและอุปโภคกันอย่างเพียงพอ การนำงานวิจัยท้องถิ่นมาใช้ในชุมชนแห่งนี้ยัง เป็นการยกระดับองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นให้สูงขึ้น โดยความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นนี้มี ความเชื่อมสัมพันธ์ต่อกันในชุมชนมานาน และเกือบแทบจะขาดสะบั้นลงไปตามกระแสการพัฒนา ที่ผ่านมากเกือบห้าทศวรรษที่ได้มุ่งเน้นในด้านอุตสาหกรรมแต่เพียงฝ่ายเดียว ประการสำคัญอีกอย่าง คือในหมู่บ้านยังมีองค์กรชุมชนในรูปของคณะกรรมการป่าชุมชนที่มีกองทุนป่าชุมชนหมู่บ้านพร้อม ที่จะขับเคลื่อนแผนยุทธศาสตร์การจัดการป่าชุมชนให้สำเร็จ กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในครั้งนี้ ยังเป็นการเสริมอำนาจการต่อรองให้องค์กรชุมชนมีความแข็งแกร่งขึ้น นอกจากนี้ยังพบว่าชุมชนยังมีจิตสำนึกและจิตสาธารณะที่มีความประสงค์จะจัด การทรัพยากรให้ตอบสนองผลประโยชน์และความต้องการของคนในชุมชนได้ การเรียนรู้จากชุดปรากฏการณ์ที่เกิดในชุมชนได้แสดงถึงความดี ความจริง ความงามในชุมชนนั้นยังสร้างเป็นชุมชนให้เข้าสู่สังคมแห่งการเรียนรู้เป็นสังคมอุดมปัญญา หรือเป็นชุมชนเข้มแข็ง บนพื้นฐานความรู้ รัก สามัคคี กันในชุมชน หากพิจารณาให้ลึกซึ้งแล้ว ผลประโยชน์ที่ชาวบ้านได้รับมีความสัมพันธ์ต่อกันทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม เทคโนโลยีและ สิ่งแวดล้อม โดยชาวบ้านได้เรียนรู้ในการใช้เหตุผล เพื่อใช้ประโยชน์จากป่าอย่างชาญฉลาด สามารถอยู่ร่วมกับป่าได้โดยสันติ ภายใต้การร่วมสร้างมาตรการ กฎ ระเบียบและข้อบังคับร่วมกัน ของชุมชนบังคับและใช้ได้จริง ชาวบ้านยังได้คำนึงถึงความพอประมาณในการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ ให้เกิดประโยชน์ให้เพียงพอต่อชุมชนทั้ง โดยทางตรงและทางอ้อม ซึ่งถ้าหากคิดคำนวณถึงผล ประโยชน์จากป่าในรูปของมูลค่าแล้วมีปริมาณตัวเลขมูลค่ามากมายมหาศาล แต่ชุมชนกลับได้เน้น ถึงประโยชน์ในด้านคุณค่าที่มองถึงจิตใจ จิตวิญญาณ ความจริง ความดีและความงามที่มีมากกว่าด้าน มูลค่าหรือทรัพย์สิน เงินทอง ดังนั้น ชาวบ้านมีป่าจึงเป็นเหมือนมีหลักประกันหรือภูมิคุ้มกันให้กับ ชุมชน ในรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่าง“ผี พราหมณ์ พระ ดิน น้ำ ป่า คน” ภายใต้ภูมิสังคม ของชุมชน ซึ่งมีความสัมพันธ์ต่อกัน เพื่อความสมดุลและความยั่งยืนจากรุ่น รุ่น ต่อไป

กระบวนการวิจัยครั้งนี้ได้มีทั้งเรื่องราวการศึกษาอดีต ทบทวนปัจจุบันและสานฝัน ในอนาคตในเรื่องของทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนและคนในชุมชน โดยชุมชน คือ ผู้ชี้ชะตาและ กำหนดขึ้นกันเอง ซึ่งสอดคล้องกับภูมิสังคมที่มีการศึกษาทั้งลักษณะภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์และ

ลักษณะภูมิประเทศทางสังคมแล้ว ยังสนับสนุนการนำ 2 รากฐานหลักคือ ฐานคุณธรรมและความรู้ มาเป็นรากฐานหลักที่หนักแน่นและมั่นคงก่อน แล้วจึงเกิด 3 เสาหลักที่ตั้งมั่น คือ เสาหลักของการ มีเหตุผล พอประมาณและภูมิคุ้มกัน ตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงที่ถูกบรรจุไว้ในแผนพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในฉบับปัจจุบันที่ได้น้อมนำมาประยุกต์ใช้ โดยในหลักภูมิสังคมและ ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงนั้นเป็นเพียงหลักคิดแนวคิดในเชิงทฤษฎีและปรัชญา แต่ถ้าหากนำ เครื่องมือของวิจัยเพื่อท้องถิ่น งานวิจัยชาวบ้าน หรือ งานวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (PAR) มาใช้เพื่อสอดรับสนับสนุนแนวคิดดังกล่าว ผู้วิจัยมีความเห็นว่าเป็นเครื่องมือหนึ่งที่สำคัญมาก เนื่องจากมีเทคนิคและกระบวนการที่สอดคล้องกับแนวคิดภูมิสังคม ซึ่งได้ศึกษาฐานทรัพยากรใน ชุมชนและคนในชุมชน โดยเฉพาะความต้องการหรือปัญหาของชุมชนที่มีความเชื่อมโยงลักษณะ ทางสังคม เช่น จิตใจ ค่านิยม ความเชื่อ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณีต่างๆ อีกทั้งงานวิจัย เพื่อท้องถิ่นก็ยังมีเหมือนและความคล้ายกับแนวคิด หลักการทรงงาน ปรัชญาของเศรษฐกิจ พอเพียงและภูมิสังคม คือ การยึดหลักใช้ “คน” มาเป็นตัวตั้งหรือจุดศูนย์กลาง การยึด “ผลประโยชน์ ของประชาชน” และ “การมีส่วนร่วมตัดสินใจของประชาชน” มีกระบวนการที่ “ทำให้ง่าย” การทำ ไปเรียนรู้ไปพร้อมร่วมแก้ปัญหาไปด้วยกัน สร้างชุมชนให้เข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ ดังคำที่ว่า “ระเบิดจากข้างใน” แล้วจึงพัฒนาเป็นเครือข่ายเชื่อมสู่สังคมภายนอก เพื่อความเจริญก้าวหน้าเป็น ลำดับขั้นตอนและชาวบ้านคงจะไม่โง่ ไม่จน ไม่เจ็บ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระบวนการวิจัยครั้งนี้มีการ ยึดหยุ่นการปรับเปลี่ยนแผนงานได้เมื่อพบปัญหาและอุปสรรค อาจมีรูปแบบที่ไม่แน่นอน ไม่ตายตัว และรู้รูปแบบนี้ยังเชื่อมโยงต่อหลักคิดหรือทฤษฎีของนักคิดหรือนักทฤษฎีตามกระแสโลกปัจจุบันที่ใช้ ฐานคิดแบบพลวัต (dynamic) โดยอ้างอิงและแนวคิดของนักวิทยาศาสตร์หรือนักสังคมศาสตร์ใน ยุคหลังที่ได้โน้มเอียงมาสู่หลักการวิเคราะห์โลกในสหศาสตร์ใหม่ ซึ่งได้ผสมผสานแนวคิดแบบ พุทธหรือเต๋าเข้ามาวิเคราะห์ต่อทฤษฎีระบบโลกและแนวคิดทางฟิสิกส์ใหม่ คือ ทฤษฎีไร้ระเบียบ (Chaos) ที่ได้ยกเอาความไร้ระเบียบหรือความ โกลาหลของระบบที่ไม่เป็นเส้นตรง แต่เป็นเส้นทาง คดเคี้ยว กวัดแกว่ง บางครั้งถึงก้าวกระโดดฉับพลัน ผลทำนายที่เกิดขึ้นจึงแม่นยำและมองถึงปัจจัย เล็กๆ ที่ดูไม่สำคัญสามารถแสดงบทบาทที่สำคัญหรือนำสู่การเปลี่ยนแปลงขนาดใหญ่ได้ ซึ่งเป็น ที่มาของหลักผลกระทบของผีเสื้อตัวน้อยกระพือปีก (butterfly effect) รวมถึงได้เข้าใจว่าธรรมชาติทั้งหมดเชื่อมโยงกันเป็นหนึ่งเดียว อีกทั้งยังมีความซับซ้อนอย่างยิ่งเป็นฐาน ตลอดจนการ เปลี่ยนแปลงความสนใจหลักวิชาการทางศาสตร์ทางตะวันตกได้โอนเอนมายังศาสตร์ตะวันออก ใน แนวคิดของพุทธศาสนาที่มองเห็นถึงหลักของอริยปัจจยตาแห่งพุทธเป็นกฎใหญ่ที่สุด ซึ่งก็เป็นวิธี คิดแบบมัชฌิมาปฏิปทาว่า “เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี” ไม่มีอะไรมี หรือไม่มีเป็นเอกเทศ ตายตัว ในขณะที่คนส่วนใหญ่มักคิดกันแบบตายตัว จึงแยกส่วน สุดโต่ง

ขัดแย้งและเข้าไปสู่ความบีบคั้นหรือความทุกข์ ดังนั้น การคิดแบบอภิปัจจยตาแห่งพุทธศาสนา คือ การเห็นทุกอย่างเป็นกระแสแห่งปัจจัยและพึ่งพิงอิงกันของปัจจัยต่างๆที่เชื่อมโยงกระทบถึงกัน และกันทั้งหมด

บทสรุปจากผลการวิจัยสู่การเชื่อมโยงของแนวคิดและทฤษฎีต่างๆ นี้ผู้วิจัยมีความเชื่อมั่นถึงการพัฒนาประเทศให้เป็นที่ไปตามหลักการทรงงานของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ โดยให้ยึดแนวคิดและทฤษฎีตามแนวพระราชดำรินในด้านต่างๆ หลักภูมิสังคม และปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ที่สามารถเชื่อมโยงและเหมาะสมต่อหลักวิชาการในสมัยปัจจุบัน อาจนำงานวิจัยท้องถิ่นหรืองานวิจัยชาวบ้าน มาใช้เป็นเครื่องมือและเป็นฐานรากใหม่ของการเปลี่ยนแปลงกระบวนการพัฒนา โดยในบางครั้งอาจต้องสร้างผู้นำการเปลี่ยนแปลง (change agent) ให้เป็นที่นำเอาหลักวิชาการ ความรู้ การประพฤติกปฏิบัติใหม่ๆที่จะเป็นประโยชน์ต่อชุมชน ให้ชุมชนได้รับรู้นำไปปฏิบัติและต้องทำงานร่วมกับชุมชนท้องถิ่นอย่างใกล้ชิด เพื่อที่จะได้มีโอกาสคอยแนะนำส่งเสริม (extension worker) ประสานความร่วมมือ (link) และร่วมปฏิบัติการ(catalyst)ให้ชุมชนเกิดการกระตือรือร้นในการแก้ไขปัญหาวางแผนและดำเนินการปฏิบัติ รวมทั้ง เพื่อนำการเปลี่ยนแปลงและความเจริญมาสู่ตนเองและชุมชน ในบางครั้งผู้นำการเปลี่ยนแปลงอาจมาจากคนในหรือนอกชุมชนก็ได้ ทั้งนี้ต้องควบคู่กับการใช้ฐานแนวคิดใหม่ๆที่หลากหลายมากขึ้น ทั้งแนวคิดด้านการพัฒนาชุมชนกับการบริหารจัดการทรัพยากรโดยการร่วมมือระหว่างรัฐ เอกชน องค์กรพัฒนาเอกชนและชุมชน (partnership) ให้เป็นเครือข่ายอย่างบูรณาการ (network) การพัฒนาที่เริ่มจากท้องถิ่น (the main stream of national development) การเสริมสร้างชุมชนให้เป็นชุมชนเรียนรู้ สร้างสังคมอุดมปัญญาที่ใช้แนวคิดด้านการศึกษาตลอดชีวิต (long life education) การพัฒนาที่เน้นด้านความต้องการของชุมชน (felt needs) ด้านความริเริ่มของชุมชน (local initiative) เพื่อมุ่งสู่ด้านการช่วยเหลือและพึ่งตนเอง (self - reliance) การมีวิสัยทัศน์ที่มองเห็นแนวคิดในด้านการพัฒนาแบบองค์รวม (holistic approach) และความสมดุลของการพัฒนา (balance development)นั้น คือจะเป็นการพัฒนาไปในทิศทางที่ถูกต้องและเหมาะสมกับภูมิสังคม ในแผ่นดินของเราที่เป็นคนไทยทุกคนให้มีความสุขความสมดุลทั้งทางด้านสังคมเศรษฐกิจ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม แล้วในที่สุดจึงจะเป็นการพัฒนาอย่างยั่งยืน (sustainable development)

แต่อย่างไรเองก็ตีจากการสร้างความสัมพันธ์ การเชื่อมโยงจากแนวคิด ทฤษฎี และปัจจัยต่างๆในด้านภูมิสังคมจนเกิดรูปแบบการพัฒนาที่ยั่งยืน และสามารถสร้างนักพัฒนาที่มีความพร้อมที่จะเข้าใจ เข้าถึง พัฒนาได้แล้ว ในท้ายที่สุดหากเกิดคำถามขึ้นว่าแล้วจะนักพัฒนาจะพัฒนาใครระหว่างจะต้องพัฒนาที่ตัวชาวบ้านหรือต้องพัฒนาที่ตัวนักพัฒนาเสียเอง คำถามดังกล่าวเป็นสิ่ง

ที่น่าคิดใคร่ครวญที่ทำทายเป็นนักคิดหรือนักพัฒนาทั้งหลาย ซึ่งผู้วิจัยเองไม่สามารถที่ตอบคำถามได้ในเชิงที่จะชี้แนะหรือชักนำได้แต่อย่างใด เนื่องจากไม่มีสิทธิ์ที่จะไปชี้แนะหรือพิพากษาผู้ใด หากเพียงแต่ชักชวนให้นักพัฒนาได้มีโอกาสช่วยกันคิดหาคำตอบร่วมกัน คำตอบอาจตอบว่าจะต้องพัฒนาที่ชาวบ้านนั้นแหละเพราะว่าชาวบ้านคือผู้ไม่รู้ ขาดการศึกษาเพราะว่าสังคมเขาใช้ระดับการศึกษามาวัดกัน ไม่ได้นำประสบการณ์ ภูมิปัญญาหรือเทคนิคหรือวิธีการอยู่รอดทางสังคมมาเป็นเครื่องตัดสินในเรื่องของความรู้หรือความฉลาด หรือไม่คำตอบอาจตอบให้หนุ่มวลขึ้นมาว่า จะต้องพัฒนาที่ชาวบ้านอยู่อีกนั้นแหละ แต่ต้องให้เขาพัฒนาด้วยตัวของเขาเอง นักพัฒนาเพียงแต่เข้าไปสร้างเงื่อนไขหรือกลไกอะไรบางอย่าง ให้ชาวบ้านเกิดการขับเคลื่อนหรือพัฒนาไปด้วยตัวของเขาเองเพื่อเปิดพรมแดนแห่งความรู้ได้ หรือ อาจมีคำตอบตรงกันข้ามคือต้องพัฒนาที่ตัวนักพัฒนาต่างหาก โดยอาจเริ่มจากภายในของนักพัฒนาคือตัวที่เรียกว่าจิต ต้องเจริญภาวนาจากจิตหรือจิตใจ โดยพิจารณาถึงการมีศีล สติ สมาธิ ปัญญา ที่เริ่มต้นจากการระลึกรู้ เจริญพัฒนาไปสู่การเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน อีกทั้งยังให้ละเว้นซึ่งความเป็นอัตตาหรือความเป็นตัวกูของกู หรือ การยึดมั่นถือมั่น ปลดปล่อยสิ่งที่เป็นอัตตาแล้วมองให้รู้เท่าทันทั้งในความเป็นจริงของโลก ของธรรม และของจิต รวมถึงการพิจารณาให้มีหลักวิชาการและหลักพุทธธรรม โดยมองทุกอย่างเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ตามกฎไตรลักษณ์และใคร่ครวญพิจารณาให้ละเอียดลึกซึ้งให้ถึงหลักอภิปัจจยตาแห่งพุทธศาสนาอันเป็นกฎใหญ่ที่สุด

5.2 ปัญหาและอุปสรรค

เนื่องจากเกิดปัญหาอุปสรรคในช่วงเริ่มงานวิจัย ซึ่งผู้วิจัยไม่สามารถควบคุมให้เป็นไปตามแผนปฏิบัติงานได้ (action plan) ทั้งนี้ เนื่องจากได้ยึดหลักความร่วมมือของชาวบ้านมาก่อน โดยชาวบ้านให้ความสำคัญกับเรื่องการทำมาหากินเป็นอันดับแรก ต่อมาคืองานส่วนรวม ชุมชน เช่น งานบวช งานศพ งานแต่งงาน งานขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้น รวมถึงการเลือกตั้งในระดับต่างๆ ตลอดจนกระแสทางสังคม เช่น ยางพารา ข้าวแพง ข้าวโพดราคาแพง ทุเรียนแพงและการรุกคืบที่ดินของรัฐโดยนายทุน โดยกิจกรรมที่ได้กำหนดไว้ในแผนงานจะเกิดขึ้นหรือไม่นั้น คำตอบอยู่ที่ชุมชนเพราะการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม ผู้วิจัยเป็นเพียงผู้อำนวยการ สังเกตการณ์และกระตุ้นให้ชุมชนมีการตื่นตัวเท่านั้น ชุมชนจะต้องเป็นผู้กำหนดแผนงานและกิจกรรมต่างๆด้วยตัวเอง ไม่สามารถกำหนดให้ตายตัว ต้องสามารถยืดหยุ่นและปรับเปลี่ยนแผนงานตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนได้เสมอ

5.3 ข้อเสนอในการวิจัยครั้งต่อไป

หลังจากการเสร็จสิ้นงานวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยพร้อมทั้งพี่เลี้ยงงานวิจัยได้กระตุ้นให้ชุมชนเป็นผู้ขับเคลื่อนงานวิจัยด้วยตนเอง โดยผู้วิจัยสังเกตเห็นจากสภาพพื้นของชุมชนและแผนยุทธศาสตร์การจัดการป่าของชุมชน ตลอดจนชุมชนจะดำเนินการสร้างฝืนป่าของหมู่บ้านให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวของชุมชนอย่างมีเอกลักษณ์ การอาศัยฐานทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนที่มีป่าที่ยังสมบูรณ์ น้ำตกและแหล่งเสาดินคล้ายแพะเมืองผีที่จังหวัดแพร่ ในระยะเวลา 5 ปี ชุมชนอาจใช้ผลการศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นเครื่องมือหนึ่งที่จะนำไปใช้ประโยชน์ สำหรับการหนุนเสริมจากพี่เลี้ยงงานวิจัยก็ยังคงมีความสำคัญอยู่มาก เนื่องจากคนภายนอกอาจเห็นและสังเกตการณ์ปรากฏการณ์บางอย่างได้ดีกว่าคนในชุมชน ทั้งนี้ ไม่ได้หมายถึงคนในชุมชนไม่รู้เพียงแต่การอยู่ในชุมชนถูกมองว่าเป็นเหตุการณ์ที่เห็นเป็นเรื่องปกติธรรมดาไม่นำมาสร้างเป็นพลัง ชาวบ้านยังให้ความสำคัญกับการทำมาหากินเพื่อปากท้องมาก่อน และในบางครั้งคนภายนอกชุมชนก็อาจสามารถกระตุ้นให้เกิดเวทีและเป็นคนกลางที่จะชี้ประเด็น สร้างบรรยากาศและอารมณ์ร่วมได้ดีกว่าคนในชุมชน โดยอาจจะขอรับการสนับสนุนความช่วยเหลือด้านต่างๆที่จำเป็นจากเครือข่ายของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) หน่วยประสานงานวิจัยท้องถิ่น (node) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานอื่นๆที่เกี่ยวข้อง สามารถนำเครื่องมืองานวิจัยไปประยุกต์ใช้ในด้านในด้านอื่นๆ เช่น วิสาหกิจชุมชน การสร้างสุขภาวะในชุมชน เป็นต้น เพื่อแก้ปัญหาในชุมชน โดยชุมชนเป็นผู้ขับเคลื่อนเองได้ ต่อไป